

КРАЈ РАТА, СРБИ И
СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Volume CXCII

DEPARTMENT OF HISTORICAL SCIENCES

Book 41

THE END OF THE WAR, SERBS AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA

Proceedings of the International Conference held on
November 29–30, 2018

E d i t o r

Academician

MIHAILO VOJVODIĆ

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига СХСII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 41

КРАЈ РАТА, СРБИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног 29–30. новембра 2018.

У р е д н и к

академик

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж 500 примерака

Штампа
Планета ѝриниј, Београд

ISBN 978-86-7025-908-9

© Српска академија наука и уметности 2021

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Василије Ђ. Крстић

Михаило Војводић

Љубодраг Димић

Славенко Терзић

Мира Радојевић

Милан Терзић

Александар Растовић

САДРЖАЈ

Михаило Војводић ПРЕДГОВОР	13
Михаило Војводић ИЗ САВЕТОДАВНОГ ОДБОРА ФРАНЦУСКЕ ВЛАДЕ: ЕМИЛ ОМАН О ЈАДРАНСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ПИТАЊУ 1918. ГОДИНЕ	15
Mihailo Vojvodić FROM FRENCH GOVERNMENT'S ADVISORY BOARD: EMILE HAUMANT ON ADRIATIC AND MACEDONIAN QUESTION IN 1918	24
Зоран Лакић ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ ИСТОРИЈСКИ ПОДУХВАТ (ЗАВЈЕТ И ЦИЉ)	25
Zoran Lakić LIBERATION AND UNIFICATION IN 1918 HISTORICAL UNDERTAKING (OATH AND GOAL)	31
Славенко Терзић ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918. ГОДИНЕ	33
Slavenko Terzić GREAT NATIONAL ASSEMBLY OF THE SERB PEOPLE IN MONTENEGRO IN 1918	41
Љубодраг Димић СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ЗАВРШЕТКУ ВЕЛИКОГ РАТА И ФОРМИРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1918–1941)	43
Ljubodrag Dimić SERBIAN HISTORIOGRAPHY ON THE END OF THE GREAT WAR AND FORMING OF YUGOSLAV STATE (1918–1941)	70
Мирослав Перишић О ОДГОВОРНОСТИ ЗА АТЕНТАТ У САРАЈЕВУ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА	73
Miroslav Perišić ON RESPONSIBILITY FOR THE SARAJEVO ASSASSINATION IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES	84

Љубинка Трговчевић ЈУГОСЛАВИЈА, ДА ИЛИ НЕ? СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ	85
Ljubinka Trgovčević YUGOSLAVIA, YES OR NO? SERBIAN INTELLECTUAL ELITE AND THE 1918 UNIFICATION	96
Мира Радојевић СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА О ФЕДЕРАЛИСТИЧКОМ УРЕЂЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1914–1918).....	97
Mira Radojević SERBIAN INTELLECTUAL ELITE ON FEDERALISTIC ORGANIZATION OF THE YUGOSLAV STATE (1914–1918)	124
Ю. А. Петров РОССИЯ И ОКОНЧАНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, 1918–1922.	125
Јуриј Александрович Петров РУСИЈА И КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА, 1918–1922.	137
Војислав Г. Павловић МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ У КОМЕ ЈЕ СТВОРЕНА КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	139
Vojislav G. Pavlović INTERNATIONAL CONTEXT IN WHICH KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES WAS CREATED.....	151
Никола Б. Поповић АНТАНТА И ПИТАЊЕ РАЗБИЈАЊА АУСТРОУГАРСКЕ 1918.....	153
Nikola B. Popović ENTANTE AND THE QUESTION OF BREAKUP OF AUSTRIA-HUNGARY IN 1918.....	175
Arpad Hornyak THE BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN-YUGOSLAV DIPLOMATIC RELATIONS AFTER THE END OF THE WORLD WAR I.....	177
Арпад Хорњак ПОЧЕЦИ МАЂАРСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ПО ЗАВРШЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	186
Александар Растовић ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У БРИТАНСКОМ ПАРЛАМЕНТУ 1917–1920. ГОДИНЕ	189
Aleksandar Rastović YUGOSLAV QUESTION IN THE BRITISH PARLIAMENT 1917–1920	204

Никола Жутић	
ИДЕЈА ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	205
Nikola Žutić	
THE IDEA OF GREATER SERBIA AND FORMING OF YUGOSLAVIA	220
Бранко Бешлин	
НЕМЦИ У СРЕМУ, БАЧКОЈ И БАНАТУ	
И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	221
Branko Bešlin	
THE GERMANS IN SYRMIA, VAČKA AND BANAT	
AND FORMING OF YUGOSLAVIA.....	232
Гордана Илић Марковић	
ФОРМИРАЊЕ ДРЖАВНОГ ИДЕНТИТЕТА У МЕЂУРАТНОМ	
ПЕРИОДУ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	
И РЕПУБЛИЦИ АУСТРИЈИ	233
Gordana Ilić Marković	
DIE HERAUSBILDUNG STAATLICHER IDENTITÄT IN DER	
ZWISCHENKRIEGSZEIT IM KÖNIGREICH DER SERBEN, KROATEN UND	
SLOWENEN UND IN DER REPUBLIK ÖSTERREICH	248
Александар Животић	
ДОПРИНОС СРПСКЕ ВОЈСКЕ САВЕЗНИЧКОЈ ПОБЕДИ	
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	249
Aleksandar Životić	
CONTRIBUTION OF THE SERBIAN ARMY TO THE ALLIES' VICTORY	
IN THE WORLD WAR I.....	261
Елена Кострикова	
ВКЛАД РУССКОГО ВОЕННОГО КОНТИНГЕНТА	
В ОБЩУЮ ПОБЕДУ НА САЛОНИКСКОМ ФРОНТЕ.....	263
Елена Кострикова	
ДОПРИНОС РУССКОГ ВОЈНОГ КОНТИГЕНТА	
ЗАЈЕДНИЧКОЈ ПОБЕДИ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ.....	277
Милан Терзић	
СРПСКА УСТАНИЧКА АКЦИЈА ЗА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈУ СНАГА	
ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ	279
Milan Terzić	
SERBIAN INSURGENCY ACTIONS FOR DESTABILIZATION	
OF THE CENTRAL POWERS' FORCES ON THE MACEDONIAN FRONT	287
Далибор Денда	
ДОБРОВОЉЦИ У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА	
СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1918. ГОДИНЕ	289
Dalibor Denda	
VOLUNTEER CORPS IN THE FINAL OPERATIONS	
OF THE SERBIAN ARMY IN 1918	299

Горан Латиновић СРПСКА ВОЈСКА И ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1918.	301
Goran Latinović THE SERBIAN ARMY AND THE LIBERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1918.....	319
Миљан Милкић СРПСКА ВОЈНИЧКА ТРАДИЦИЈА И СТВАРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918. ГОДИНЕ.....	321
Miljan Milkić SERBIAN MILITARY TRADITION AND FORMING OF THE ARMY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1918.....	335
Боривоје Милошевић ВЈЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	337
Borivoje Milošević RELIGIOUS COMMUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE ESTABLISHMENT OF THE YUGOSLAV STATE.....	351
Јована Шалјић Ратковић ИСЛАМСКА ЗАЈЕДНИЦА И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ.....	353
Jovana Šaljić Ratković ISLAMIC COMMUNITY AND THE CREATION OF YUGOSLAV STATEI	369
Владислав Пузовић ПОСЛЕДИЦЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА СРПСКО-РУСКЕ БОГОСЛОВСКО-АКАДЕМСКЕ ВЕЗЕ.....	371
Vladislav Puzovic CONSEQUENCES OF THE WORD WAR I ON SERBIAN-RUSSIAN THEOLOGICAL ACADEMIA RELATIONSHIPS.....	382
Милош Ковић ТОМАШ ГАРИГ МАСАРИК И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	385
Miloš Ković TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK AND THE CREATION OF THE YUGOSLAV STATE.....	419
Владан Виријевић РЕПАТРИЈАЦИЈА СРПСКИХ ВОЈНИХ ЗАРОБЉЕНИКА ИЗ ОСМАНСКЕ ИМПЕРИЈЕ ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	421
Vladan Virijević REPATRIATION OF SERBIAN PRISONERS FROM THE OTTOMAN EMPIRE AFTER THE FIRST WORLD WAR.....	433

Биљана Вучетић “SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” АМЕРИЧКИ ЦРВЕНИ КРСТ И СРБИЈА, 1916–1919. ГОДИНЕ	435
Biljana Vučetić „SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” THE AMERICAN RED CROSS AND SERBIA (1916–1919)	448
Драган Бакић РЕГЕНТ АЛЕКСАНДАР И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	449
Dragan Bakić REGENT ALEXANDER AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA	467
Ђорђе Ђурић ПРЕДСЕДНИК СКА ЈОВАН ЖУЈОВИЋ О УЈЕДИЊЕЊУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА	469
Đorđe Đurić JOVAN ŽUJOVIĆ, PRESIDENT OF THE RSA, ON UNIFICATION OF THE SOUTH SLAVS	479
Борис Милосављевић СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА У ПАРИЗУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	481
Boris Milosavljević SLOBODAN JOVANOVIĆ AT THE PARIS PEACE CONFERENCE AND THE FORMATION OF THE YUGOSLAV STATE	499
Љубомирка Кркљуш О НЕКИМ ПИТАЊИМА ПРАВНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЧИНИЛАЦА УЈЕДИЊЕЊА 1. ДЕЦЕМБРА 1918. ГОДИНЕ.....	501
Ljubomirka Krkljuš ON SOME QUESTIONS OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE FACTORS OF THE DECEMBER 1, 1918 UNIFICATION.....	509
Душко Топаловић ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ОД СТРАНЕ СКАНДИНАВСКИХ КРАЉЕВИНА: ДАНСКЕ, НОРВЕШКЕ И ШВЕДСКЕ.....	511
Duško Topalović QUESTION OF RECOGNITION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES BY THE SCANDINAVIAN KINGDOMS: DENMARK, NORWAY AND SWEDEN.....	518
Мирјана Стефановски ВЛАДАЛАЧКА ВЛАСТ ПО УСТАВНОМ ПРОЈЕКТУ ХРВАТСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ.....	519
Mirjana Stefanovski RULING AUTHORITY AS PER CONSTITUTIONAL PROJECT OF THE CROATIAN COMMUNITY	535

Првослав Радић ФИЛОЛОШКА ПАРАДИГМА ВУКА КАРАЏИЋА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕОЛОГИЈА	537
Prvoslav Radić VUK KARADŽIĆ'S PARADIGM OF THE SERB LANGUAGE AND YUGOSLAV IDEOLOGY	551
Горана Раичевић СРПСКА КЊИЖЕВНА АВАНГАРДА И ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА	553
Gorana Raičević SERBIAN LITERARY AVANT-GARDE AND THE IDEA OF YUGOSLAVISM	566
Александар М. Милановић СРПСКО СТАНОВИШТЕ У ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ ПРИ СТВАРАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ	567
Aleksandar M. Milanović SERBIAN POSITION IN LANGUAGE POLICY AT THE TIME OF CREATION OF YUGOSLAVIA	582
Рајна Драгићевић УТИЦАЈ СХВАТАЊА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА О ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПИТАЊУ НА КОНЦЕПЦИЈУ РЕЧНИКА САНУ	583
Rajna Dragičević THE INFLUENCE OF ALEKSANDAR BELIĆ' VIEW OF THE SOUTH SLAVIC ISSUE ON THE CONCEPT OF THE SANU DICTIONARY	592
Ненад Николић ПРОБЛЕМАТИКА СРПСТВА И ЈУГОСЛОВЕНСТВА У КЊИЖЕВНОЈ ИСТОРИЈИ ПАВЛА ПОПОВИЋА	593
Nenad Nikolić THE PROBLEMS OF SERBIAN AND YUGOSLAV IDEAS IN PAVLE POPOVIĆ'S LITERARY HISTORY	605
Мирослав Радивојевић ПРОМЕНЕ У РУСИЈИ И СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ	607
Miroslav Radivojević THE CHANGES IN RUSSIA AND CREATION THE STATE OF SERBS, CROATS AND SLOVENES – CONTRIBUTION TO THE RESEARCH.....	618
Љубинка Шкодрић КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И СУДБИНА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ	621
Ljubinka Škodrić END OF THE WORLD WAR I AND THE FATE OF ARCHIVAL MATERIAL OF NATIONAL ARCHIVE OF THE KINGDOM OF SERBIA.....	635

Александар Марковић ГРАЂА АРХИВА СРБИЈЕ О УЈЕДИЊЕЊУ И СТВАРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 1914–1918.....	637
Aleksandar Marković ARCHIVAL MATERIAL OF THE ARCHIVE OF SERBIA ON UNIFICATION AND FORMING OF THE YUGOSLAV STATE 1914–1918.....	654
Слободан Бјелица ПЕРЦЕПЦИЈА ОСЛОБОЂЕЊА И УЈЕДИЊЕЊА 1918. У ВОЈВОЂАНСКОЈ МЕЂУРАТНОЈ ЈАВНОСТИ	655
Slobodan Bjelica PERCEPTION OF LIBERATION AND THE 1918 UNIFICATION IN VOJVODINA'S INTER-WAR PUBLIC	666

СРПСКА ВОЈНИЧКА ТРАДИЦИЈА И СТВАРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918. ГОДИНЕ

МИЉАН МИЛКИЋ*

А п с т р а к т. – У раду се указује на повезаност народне и војничке традиције у Краљевини Србији и њену значајну верску компоненту. Пратећи развој појединих елемената који чине основ војничке традиције, аутор указује на који начин су они промењени након стварања војске Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Посебну пажњу аутор посвећује анализи на који начин је војничка традиција утицала на борбени морал војника.

Кључне речи: војничка традиција, српска војска, војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, имена пукова, верска традиција, пуковске заставе, заклетва

Изрази који се најчешће користе да бисмо описали и објаснили зашто је нешто урађено на одређен начин и зашто је један одређен начин мишљења и веровања прихватљив, а други начин није, јесу „традиција“ (tradition, предање) и „традиционално“.¹ Полазећи од корена речи (trado, предати) долазимо до онога што се предаје будућим генерацијама.² Ови изрази објашњавају и одређен начин понашања и мишљења који је прихватљив за становништво у одређеној држави, на одређеној територији, односно, током једне или више генерација.³ Посебну категорију представљају војне традиције.⁴

---

* Виши научни сарадник Института за стратегијска истраживања, имејл: miljan.milkic@mod.gov.rs

¹ Edward Shils, "Tradition", *Comparative Studies in Society and History, Special Issue on Tradition and Modernity*, Vol. 13, No. 2, (Apr., 1971), 123.

² Академик Љубомир Тадић указује да је у извесном смислу традиционализам основа конзерватизма који се изражава у сентенци „Тако је увек било и тако ће увек бити“. Љубомир Тадић, „О значењу и вредности традиције“, *Нејоване и вредновање традиција у Војсци Југославије*, (уредник: Миласав Ђорђевић), Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1993, 13–21.

³ Henry Glassie, "Tradition", *The Journal of American Folklore*, Vol. 108, No. 430, (Autumn, 1995), 395–412.

⁴ Као пример анализе повезаности националне и војничке традиције, наводимо: Franz H. Michael, "Chinese Military Tradition I", *Far Eastern Survey*, Vol. 15, No. 5 (Mar. 13, 1946), 65–69; Franz H. Michael, "Chinese Military Tradition II", *Far Eastern Survey*, Vol. 15, No. 6, (Mar. 27, 1946), 84–87.

Војска као један велики систем уједно представља и део националног идентитета. То је разлог због чега војску не треба проучавати у контексту једног посебног система, већ је треба посматрати као део народне традиције и део националног идентитета. Војску у Србији треба проучавати у два контекста. Најпре, као традицију „за себе“, односно, кроз промене до којих је дошло током времена унутар саме војске, а које су биле у непосредној вези са променама, односно напретком у држави и друштву. У овом случају посматрамо промене у војсци које су настале као последица реалних потреба саме војске да промени своју унутрашњу организацију. Поред тога, традицију српске војске треба проучавати у контексту друштвених и политичких промена. Проучавање српске и југословенске војничке традиције и њена повезаност са традицијом народа на простору некадашње заједничке државе није било предмет посебне студије. Изузетак чини зборник радова *Неговање и вредновање традиција у Војсци Југославије* (уредник: Милосав Ђорђевић) који је објавио Војноиздавачки и новински центар 1993. године. У овом зборнику објављено је 19 саопштења поднетих на округлом столу *Вредновање и неговање традиција нација и националних мањина СРЈ у Војсци Југославије*, одржаном 28. јануара 1993. у организацији Управе за информисање и морал Генералштаба Војске Југославије. У овом зборнику објављени су чланци Милета Бјелајац и Радована Самарџића који за тему имају верске традиције у војсци.⁵ О утицају верске традиције на борбени морал војске указано је и у чланцима објављеним у зборнику *Војска и вера*, новинско-издавачког центра „Војска“ (Београд 2001), а који је настао као резултат рада округлог стола „Регулисање верских питања у Војсци Југославије“, одржаног 28. децембра 2000. године.⁶ Готово у исто време, објављена су још два чланка који за предмет анализе имају утицај верске традиције на војску.⁷ Војничка традиција делимично је анализирана у студијама о историји српске и југословенске војске.⁸

Стварање заједничке јужнословенске државе 1. децембра 1918. године и формирање мултинационалне и мултиконфесионе војске у којој су се у

⁵ Миле Бјелајац, „Неговање културних и борбених традиција у војсци Краљевине Југославије (1918–1941), *Неговање и вредновање традиција у Војсци Југославије*, (уредник М. Ђорђевић), Београд 1993, 35–44. Радован Самарџић, „Веровање и обичаји (традиција) народа СРЈ и њихово уважавање и неговање у Војсци Југославије“, *Неговање и вредновање традиција у Војсци Југославије*, (уредник М. Ђорђевић), Београд, 1993, 100–108.

⁶ Чланак који се директно односи на ову тему: Мирољуб Јевтић, „Борбени морал и верско опредељење“, *Војска и вера*, (уредници: Борислав Гроздић и Славољуб Марковић), Београд: НИЦ Војска, 2001, 95–106.

⁷ Јован Глигорић, „Утицај верске традиције на борбени морал Војске Југославије“, *Војно дело*, 4–5, 2000, 125–153. Борислав Д. Гроздић, „Однос војске и цркве. Обогаћивање система вредности“, *Војни информатор*, 1, 2001, 11–20.

⁸ Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS 1918–1921*, Beograd: Narodna knjiga, 1988. Mile S. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1991. godine*, Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 1999. Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату*, Београд: Медија центар „Одбрана“, 2016.

истим редовима нашли некадашњи припадници српске, црногорске, руске, албанске и аустроугарске војске, довело је до промена у неговању и развијању војничке традиције. Српска војска је из Првог светског рата изашла као победничка војска и значајна копнена сила која је представљала основу за формирање нове војске. Официри српске војске готово су у потпуности преузели све најзначајније положаје у војсци, а уједно су и настојали да нова војска настави да негује највредније традиције и успехе српске војске.⁹ Будући да је формирање заједничке јужнословенске државе био један од ратних циљева српске владе, српска војска је укључивањем добровољаца на Солунском фронту полако добијала вишенационални и вишерелигијски карактер. Управо је у том циљу стварања националног јединства за будуће уједињење, начелник штаба Врховне команде генерал Петар Бојовић објавио 12. децембра 1917. године наредбу „Однос Србијанаца према Југословенима у смерницама српске Врховне команде”, у којој су наглашене „братске једнакости Срба, Хрвата и Словенаца”.¹⁰ Иако је у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца на различите начине негована успомена на победе српске војске током Првог светског рата, остао је забележен случај да је уредништво војностручног часописа *Рајник* на седници од 15. новембра 1923. одбило да штампа чланак пуковника Алексе Станковића, због „незгодних места, поглавито због тенденциозности”.¹¹ Неговање традиција Првог светског рата није увек наилазило на добар пријем код припадника других нација и вероисповести. На прослави годишњице пробоја Солунског фронта у месту Сушак две године узастопно (1932. и 1933) изостала је римокатоличка служба и помен борцима палим у борбама за ослобођење и уједињење.¹² Хонорарни војни свештеник др Андрија Рачки одбијао је да одржи богослужење јер му је то било забрањено од стране бискупског ординаријата.

Формирање војске Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца пратили су национални и верски проблеми. У нову војску примљено је и око 2.500 официра бивше аустроугарске војске, док је током наредних година тај број нарастао на више од 9.000.¹³ Идентитет нове војске поред официра давали су и регрути, а у случају Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца било је речи о регрутима различитих националности. На основу наређења Министарства војног упућеног Врховној команди, регрутовање код пуковских окружних команди требало је да почне од 16. марта 1919. године.¹⁴ У вези са регрутовањем, уследила су питања о томе да ли приликом регрутовања треба узи-

⁹ Mile S. Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS 1918–1921*, Beograd: Narodna knjiga, 1988, 54–57.

¹⁰ Mile S. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1991. godine*, Beograd, 1999, 7–10.

¹¹ Miljan Milkić, „Nekoliko problema verskog života u vojsci kao teme tekstova u časopisu *Ratnik* (1879–1941)“, *Vojnoistorijski glasnik*, 1–2/2001, 76–79.

¹² Архив Југославије, 63, Верско одељење, Католички одсек, фасцикла бр. 110.

¹³ Hrvoje Čapo, „Broj primljenih časnika bivše austrougarske vojske u vojsku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3/2008, 1087–1103.

¹⁴ Војни архив, ПЗ, 172, 9, 8/15.

мати Немце и Мађаре,¹⁵ односно, да ли регрутација обухвата Јевреје и друге народе.¹⁶ Тако су из команде Савске дивизијске области тражили од команде Четврте армијске области објашњење у вези са регрутовањем других народности.¹⁷ Југословенски карактер нове војске потврђен је и 11. августа 1919. када је наређено да се за Краљеву гарду регрутује и 120 муслимана.¹⁸ Регрутовање у призренском округу наређено је 20. септембра 1919. године.¹⁹

У архивској грађи војне провенијенције можемо видети извештаје о нетрпељивости према католичкој вери у Босни, од 20. новембра 1918,²⁰ затим проблем неспомињање краља Петра на богослужењу, 25. децембра 1918,²¹ док је 29. марта 1919. војска указивала на намере католичког свештенства да подигне побуну против режима.²² Током марта 1919. из команде Четврте армијске области стизали су извештаји о агитацији против Срба.²³ Мере против тзв. „елемената“ који служе непријатељској агитацији, упућене су из Врховне команде 17. маја 1919. године.²⁴ Крајем октобра 1919. у католичкој цркви у Кикинди свирана је аустроугарска химна.²⁵ Певање националних химни („Боже правде“, „Лијепа наша домовино“ и „Напреј заставе славе“) у црквама изазивало је „немиле упадице и непожељне неспоразуме“, што је навело министра вера да 15. марта 1924, уз упозорење да то „није у складу са народним и државним јединством нашим“ забрани њихово певање.²⁶ Штаб Прве армије доставио је 19. децембра 1918. команданту Дунавске дивизије наредбу Унутрашњег одсека Народне управе за Банат, Бачку и Барању у Новом Саду која је донета 16. децембра 1918. године о потреби помињања имена краља Петра у румунским црквама.²⁷ У наредби се напомиње да уколико има румунских цркава у којима се спомиње име румунског краља Фердинанда то треба најстроже забранити: „Уједно позовите све румунске свештенике, док у овом предмету не добију од свог епископа дијецезана налог, при богослужењима свагда спомињу само име краља Петра. У сваком поједином случају кршење или изигравање ове наредбе најстрожије мере предузмите“.²⁸

¹⁵ Војни архив, ПЗ, 172, 9, 8/9.

¹⁶ Војни архив, ПЗ, 172, 9, 8/29.

¹⁷ Војни архив, ПЗ, 172, 9, 8/59.

¹⁸ Војни архив, ПЗ, 172, 10, 8/106.

¹⁹ Војни архив, ПЗ, 172, 11, 8139.

²⁰ Војни архив, ПЗ, 135, 2, 1/115.

²¹ Војни архив, ПЗ, 136, 5, 3/68.

²² Војни архив, ПЗ, 163, 5, 16/43.

²³ Војни архив, ПЗ, 177, 5, 4/12 и 4/13.

²⁴ Војни архив, ПЗ, 227, 4, 9/87.

²⁵ Војни архив, ПЗ, 174, 1, 2/38, 30. октобар 1919.

²⁶ *Службене новине*, број 126, 4. јун 1924, 2.

²⁷ Војни архив, ПЗ, 375, 9, 3/125.

²⁸ Румунска православна црква је у Краљевини Југославији имала нерешене односе са Српском православном црквом у вези са деобом црквених општина, манастира и имовине. С

Поред православних старешина и војника, право исповедања своје религије у војсци Краљевине Србије имали су и муслимани и Јевреји, а од септембра 1918. и римокатолици. Исти однос према религији задржан је и у војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, с тим што су религијски елементи допуњени верским обичајима свих признатих религија у краљевини. Вероисповести признате Видовданским уставом из 1921. и Уставом од 6. септембра 1931. године биле су православна, римокатоличка, гркокатоличка (унијати), муслиманска, евангелистичка аугсбуршког и хелветског исповедања, јеврејска сефардска, јеврејска ашкенаска, јеврејска ортодоксна, баптистичка и старокатоличка. Готово ниједна верска заједница на територији Југославије није била једнонационална, док, с друге стране, готово ни једна народност није била једноконфесионална, иако су Срби, Хрвати и Словенци то у великој мери били.²⁹ Мултинационални и мултиконфесиони карактер Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца утицао је и на војску. Због покушаја стварања јединства и равноправности свих религија у војсци дошло је до усложњавања прописа којима је ова област дефинисана, а што је изазивало проблеме и у значајној мери довело до верских и националних нетрпељивости. Религија је и даље имала значајну улогу у развијању борбеног морала, али је врло брзо изазвала управо супротне ефекте.

На основу одређених методолошких узора који се могу пронаћи у литератури, развој војне традиције у српској, као и у војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије, можемо пратити упоређивањем појединих елемената традиције. Значајно место у традицији војске Краљевине Србије имала је религија, односно, неговање православних обичаја прилагођених потребама војске.³⁰ У *Правилима службе* било је објашњено да вера у Бога представља основу војничког морала. Различитим законским и подзаконским решењима било је регулисано прослављање пуковских слава, улога војске за време верских празника и током верских обреда, детаљно је објашњена улога и значај војног свештеника. С обзиром на значај православља и обележавања верских празника у српском народу, један од важних елемената војне традиције у Србији била је верска традиција.³¹ Нова година, Богојављање, Свети Сава, први дан Васкрса, Свети Ђорђе, Вазнесење, Духови, Свети Петар и Павле, Велика Госпоина, Свети Димитрије, Видовдан, 22.

друге стране, југословенске власти сматрале су да је румунско свештенство националистичко због чега је и пружало пасиван отпор власти, а због недовољног познавања „државног језика“ није представљало стварног заступника румунске националне мањине према држави. Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd: INIS, 2005, 371–372.

²⁹ Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd: INIS, 2005, 346.

³⁰ Миљан Милкић, „Религиозни традиции в сръбската армия 1839–1918“, *Военноисторически сборник*, 2-3/2009, София 2009, 57–65.

³¹ Veljko Vujačić, “Historical Legacies, Nationalist Mobilization, and Political Outcomes in Russia and Serbia: A Weberian View”, *Theory and Society*, Vol. 25, No. 6 (Dec., 1996), 781.

фебруар (по старом календару дан проглашења краљевине), Свети Никола и први дан Божића, били су датуми који су, са малим изменама, обележавањем као државни празници у кнежевини и краљевини Србији.³² Начин обележавања државних и народних празника у Краљевини Србији одређен је Указом који је донет 26. марта 1884. године. Тада је прописано да и војска учествује у верском обреду у цркви, као и да се тог дана организује војна парада. *Правилима службе* било је регулисано да војници који су одређени за параду дочекују високе представнике државне и војне власти при уласку и изласку из цркве. Сви официри који нису били на некој дужности били су обавезни да иду у цркву. *Уредбом о њослављању државних њразника и народних свейковина* од 23. јуна 1914. године обједињени су дотадашњи прописи. Војска је учествовала и у свечаностима приликом обележавања годишњица значајних историјских датума: прослава петсто година од Косовске битке 1889. године, 700 година упокојења Светог Симеона Мироточивог 25. фебруара 1899. године, прослава 100 година Првог српског устанка 1904. године, предаја краљевских дарова руском броду *Александар I* на дан светог Кирила и Методија 1898. године, свечаност крунисања краља Петра 21. септембра 1904. године и свечаност његовог миропомазанја 10. октобра 1904. године у манастиру Жича.³³

Први акт Министарства војног и морнарице Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца о празницима донет је 16. марта 1920. године и представљао је привремено решење у исчекивању да Министарство вера донесе коначан календар празника.³⁴ За државне празнике одређени су Видовдан (помен поинулим српским борцима), Петровдан (дан рођења краља Петра) и 4. децембар као дан рођења престолонаследника Александра. Као верски празници признати су сви већи празници православаца, унијата, римокатолика, реформистичких цркава, муслимана и Јевреја, као и недеља, односно, субота за Јевреје и петак за муслимане. Искуства организовања верског живота и поштовање права верских мањина у српској војсци била су основ за регулисање верских потреба у мултиконфесионој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Прва годишњица уједињења прослављена је као народни празник. Тим поводом био је формиран посебан одбор, а у свим верским институцијама одржано је свечано благодарјење.³⁵ На целој територији краљевине, војска је учествовала на свечаној паради, као и на служби у цркви на рођендан престолонаследника Александра 17. децембра, 1918. и 1919. године.³⁶

³² Миљан Милкић, „Државни и верски празници у војсци Кнежевине и Краљевине Србије”, *Војноисторијски гласник*, 1-2, 2007, 7-20.

³³ Миљан Милкић, „Државни и верски празници у војсци Кнежевине и Краљевине Србије”, *Војноисторијски гласник*, 1-2, 2007, 7-20.

³⁴ *Службени војни лист*, 1920, 369-374. *Закон о њразницима* донет је 27. септембра 1929.

³⁵ Šerbo Rastoder, Jasmina Rastoder, *Dr. Nikola Dobrečić, arcibiskup barski i primas srpski 1872-1955 (život i djelo)*. *Prilog izučavanju istorije barske arcibiskupije*, Budva: Mediteran, 1991, 38.

³⁶ Војни архив, ПЗ, 145, 1, 10/7, пуковник Прибићевић јавља Врховној команди да је извршена свечана парада и служба у цркви поводом имендана престолонаследника

Један од значајних елемената српске војничке традиције који је пренет и у војску Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца био је одржавање војних парада. У складу са *Правилима службе*, војне параде одржаване су за време пуковских слава, поводом додељивања почасних назива појединим пуковима и батаљонима, одржаване су непосредно пре почетка рата, а за време рата на бојишту, после одлучујућих победа, или (у мањем обиму) после ванредних успеха појединих јединица.³⁷ Посебан значај био је посвећен учешћу војске на црквеној литији и одржавању војне параде током прославе верског празника Богојављања. Процедура је била детаљно описана у *Правилима службе*.³⁸ На основу Правила службе војске Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца за време државних свечаности посебно су одређиване војне јединице које су излазиле на параду у ратној спремности.³⁹ Уколико је за параду требало одредити трупе из разних родова војске и струка, тада је командант места одређивао посебног команданта парада. У престоници и другим местима где се налази краљ или неки члан краљевског дома, командант параде је био најстарији групни командант. Место, време, строј или поредак који трупе треба да заузму одређиван је наредбом команданта места, а за извршење је био задужен командант параде сходно прописима егзерцирних правила. При доласку команданата појединих јединица командовало се „мирно” и излазило му се на рапорт. На параду је излазио и потребан број болничара под командом одређених санитарских официра са носилима, односно санитарским колима и најпотребнијим лековима. Из штаба Врховне команде 5. јануара 1919. упућено је наређење свим одељењима Врховне команде, Главном интенданту и Команди стана, да ће се 6. јануара на дан Богојављања одржати у Београдском гарнизону црквена парада са водоосвећењем на савском пристаништу, а на месту где се освећење и до тада вршило.⁴⁰ Начелник штаба Врховне команде наредио је да сви официри на служби при Врховној команди који не буду спречени нарочитом службом, присуствују богослужењу у Саборној цркви, а потом прате литију до савског пристаништа. За ову прилику прописана је службена униформа са шињелом или доламом, са сабљом и рукавицама.

Александра, 5. децембар 1918. Војни архив, ПЗ, 145, 1, 10/8, у Сарајеву извршена свечана парада и служба у цркви поводом имендана престолонаследника Александра, 5. децембар 1918.

³⁷ *Правила службе*, I део, Београд, 1913.

³⁸ У сваком гарнизону одређивана је из сваког пука и рода војске по једна чета, ескадрон, батерија и по једно одељење са својим заставима и музиком. Они су постројавани на месту где ће се вршити водоосвећење, у једној линији по утврђеном распореду. На крилу одакле ће доћи литија ишла је пешадија, у продужетку инжењерија, коњица, артиљерија и остала одељења. Музика и заставе стајале су на крилу дочека литије. Приликом читања Светог Јеванђеља, „Свјат”, „Велик јеси Господи” кад је „многочествије” и кад свештеник кропи војску и заставе, командир је командовао „о десно раме” („сабље вади”, „на молитву”) и „капе скини”.

³⁹ *Привремена Правила службе*, I и II део, Београд, 1925.

⁴⁰ Војни архив, ПЗ, 236, 8, 7/8.

У војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца настављена је традиција одласка на Ђурђевдански уранак (6. маја), који је, иако везан за православни празник, симболично требало да повеже ослободилачке покрете свих јужнословенских народа. Према *Правилима службе*, Ђурђевдански уранак је био значајан за војнике не само као прослављање пролећа, које симболизује нови живот и нову наду, већ и као дан састанка ускока и народних хајдука када су се борци за ослобођење и уједињење јужнословенских народа, састајали и настављали борбу за ослобођење. Тог јутра, све трупе једног гарнизона излазе у околину гарнизона, где су се војници такмичили у витешким играма и војничким песмама. Карактеристично за Ђурђевдански уранак јесте и препорука садржана у *Правилима службе* да га треба прослављати са патриотским, културним и спортским удружењима, школама и грађанима.

Значајну повезаност српске народне и војничке традиције у Краљевини Србији представља прослава пуковских слава. Уведено на предлог министра војног генерала Саве Грујића 26. јануара 1888. године, обележавања пуковских слава имало је своје основе у прослави породичне крсне славе.⁴¹ Дан славе одређиван је краљевим указом и представљао је значајан датум из историје војне јединице или установе. Кроз обележавања значајних датума из прошлости код војника је требало учврстити војнички дух и сећање на славна дела њихових јединица.⁴² За дан славе били су одређени и датуми који су чували успомену на владаре из породице Обреновића, док су указом краља Петра I од 5. новембра 1903. уведени датуми који подсећају на династију Карађорђевића.⁴³ У основи иста као у војсци Краљевине Србије, али усложена увођењем верског обреда других вероисповести, церемонија прославе пуковске славе, из године у годину изазивала је различите националне и канонске проблеме и доводила до бојкота римокатоличких свештеника.⁴⁴ За разлику од прославе у војсци Краљевине Србије, када су припадници других вероисповести били ослобођени од обавезе учешћа, у прославу пуковске славе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца били су укључени припадници свих вероисповести у дотичној јединици.⁴⁵ Православни свештеник је дан пре славе светио водицу у канцеларији командан-

⁴¹ Миљан Милкић, „Специфичности верског живота у војсци Кнежевине-Краљевине Србије“, *Војно дело*, 1-2003, 178.

⁴² Као пример наводимо да је 6. пешадијски активни пук славио 11. август, дан победе на Шуматовцу 1876. године; 8. пешадијски активни пук, 24. јун дан ослобођења Пожаревца 1815; 10. пешадијски активни пук, славио је Цвети, дан Таковског устанка 1815; 15. пешадијски активни пук, 16. децембар дан када је српска војска ушла у Пирот 1877.

⁴³ *Службени војни лист*, 1903, 810-814.

⁴⁴ Историчар Никола Жутић сматра да се Римокатоличка црква у Краљевини СХС/Југославији осећала угроженом, јер се у односу на остале вероисповести није мирила са либералним начелом верског индиферентизма и трпељивости. Nikola Žutić, *Sokoli – ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929-1941*, Beograd, 1991, 15.

⁴⁵ *Привремена правила службе*, I и II део, Београд, 1925. Чланови од 413 до 450.

та пука (уколико је он био православне вероисповести), односно, у собама православних војника. На сам дан славе одржавано је богослужење у богомољама свих вероисповести заступљених у касарни. Прослави славе присуствовали су војници свих вероисповести, а свештеник дотичне вероисповести вршио је одговарајући вероисповедни обред (за православне сечење колача и богослужење, за римокатолике „Тебе хвалим“ са псалмима и молитвама за краља и војску, за муслимане прописане молитве за краља и војску). Како је то изгледало у пракси, можемо видети на примеру прославе пуковске славе Артиљеријског пука Краљеве гарде 12. септембра 1940. године.⁴⁶ Најпре је православни свештеник Алекса Јовановић са командантом пука пуковник Димитрије С. Павловић, артиљеријским наредником Алексом Миленковићем и једним редовом из пионирске чете пресекао славски колач. Након тога верске обреде су извршили и римокатолички свештеник Иван Котник и војни имам Хусеин Талић. Након завршетка верских обреда, командант пука је одржао војницима пригодан говор у коме је говорио о значају Првог српског устанка, величао династију Карађорђевића, краља Петра и Краљевину Југославију.

У новој држави, поред већ постојећих, одређени су и нови датуми пуковских слава. Као и у војсци Краљевине Србије, приликом одређивања дана пуковске славе узиман је неки догађај из војничке традиције гарнизона, име светитеља непосредно везано за неки дан из прошлости јединице, односно, датум везан за члана краљевског дома (рођендан или дан ступања у пук).⁴⁷ Као што је на то и раније указано у српској историографији, значајно је приметити да у циљу формирања јужнословенског јединства, пуковима нису додељивани називи на основу догађаја из 1914. и 1915. године, када су у аустроугарским редовима ратовали Хрвати, Словенци и Срби.⁴⁸ На основу једног од указа који је краљ Александар донео, 49. пешадијски пук прослављао је 16. новембар, дан када је ослобођена Струмица 1918. године; 50. пешадијски пук, 15. септембар, дан пробоја Солунског фронта 1918; Пиротехнички батаљон, 15. октобар, дан када је изливен први српски топ у Артиљеријском техничком заводу у Крагујевцу 1853. године; пекарске чете, 31. јануар, дан славе пекарских удружења; занатске чете, 4. март, дан када је устројена прва Војна одећа 1883; заводи за израду војне одеће, 4. март сваке 25-те године; ауто јединице славиле су 2. август (Св. Илију).⁴⁹ Пукови са

⁴⁶ Овај пук је славио своју славу заједно са пионирском четом Краљеве гарде као успомену на дан формирања пука 1924. године и пионирске чете 1928. године. Војни архив, П17, 476, 2, 1.

⁴⁷ Миле Бјелајац, „Неговање културних и борбених традиција у војсци Краљевине Југославије (1918–1941), *Неговање и вредновање традиција у Војсци Југославије*, (уредник М. Ђорђевић), Београд, 1993, 39–41.

⁴⁸ Изузетак представља 18. пешадијски пук „Суворборски“. Миле Бјелајац, „Неговање културних и борбених традиција у војсци Краљевине Југославије (1918–1941), *Неговање и вредновање традиција у Војсци Југославије*, (уредник М. Ђорђевић), Београд, 1993, 39.

⁴⁹ Указ Ђбр. 1682 од 31. марта 1926. *Службени војни лист*, 1926, 576.

територија које су 1918. ушле у заједничку државу најчешће су славили дан уласка српске војске у те градове 1918. године. Пук са седиштем у Великом Бечкереку (27. пешадијски пук) славио је 17. новембар; 34. пешадијски пук у Суботици, славио је 13. новембар; 51. пешадијски пук у Сомбору, славио је 13. новембар, 4. пешадијски пук Боке Которске, 6. новембар, дан када је српска војска ушла у Котор.⁵⁰ Слављени су и датуми из раније историје. Тако је 1. пук тешке артиљерије стационаран у Петроварадину славио 29. март, дан када је 1284. краљ Драгутин заузео Срем; 29. пешадијски пук стационаран у Никшићу, славио је 11. новембар, дан ослобађања од Турака 1877, а затим је након што је дислоциран у Требиње, славио 1. новембар, дан уласка српске војске у Требиње 1918. године. Додељивање назива пукова у српској и југословенској војсци такође је значајно за неговање војничке традиције. Поред бројчаног назива, пукови су имали и назив који су најчешће добијали према именима чланова владарске породице или значајним историјским личностима.⁵¹ Карактеристичне су промене назива које су уследиле након промене династије 1903. и након стварања нове војске 1918. године.

Прослава пуковске славе у српској, као и у војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца била је повезана са још једним важним симболом – војном заставом. Славу су могле да обележавају пешадијске и коњичке јединице које су имале своју заставу, артиљеријски пукови, бригаде и батаљони, а у инжињерији батаљони и самостални полубатаљони, као и установе. У српској војсци застава је имала посебан статус који не само што је био одређен нормативним прописима, већ је застава изузетно била цењена међу војницима. На основу *Правила службе* војничка застава је била светиња „дарована од краља и освећена од Бога” и према њој се поступало као према реликвији.⁵² Пред њом се полагала заклетва, а у борби је чувана по цену живота. Однос српских војника према застави био је повезан са православним духом који је она симболисала и религијским симболима који су се на њој налазили. Према речима митрополита Михаила изреченим 20. маја 1870. године приликом освећења застава двају новоформираних батаљона, застава је била симбол вере која је очувала српски народ и која улива поуздање и ојачава српски народ.⁵³ Војне заставе коришћене су само у посебним приликама. *Правилима службе* било је прописано да се испраћај и дочек чланова краљевског дома врши са почасном четом са заставом и музиком или са ескадроном на коњима са заставом; на сваком преноћишту, за краља и чланове краљевске породице одређивана је почасна стража са заставом; на праз-

⁵⁰ Миле Бјелајац, „Неговање културних и борбених традиција у војсци Краљевине Југославије (1918-1941), *Неговање и вредновање традиција у Војсци Југославије*, (уредник М. Борђевић), Београд, 1993, 39-40.

⁵¹ Милић Ј. Милићевић, „Имена српских пукова”, *Гласник*, Историјски архив Ваљево, 33, 1999, 115-120.

⁵² *Правила службе*, I део, Београд, 1913.

⁵³ Митрополит Михаило, *Православна проповед*, Београд, 1897, 605.

ник Видовдан, пред црквом је била постројена једна јединица са заставом; за Богојављање је одређивана по једна чета из сваког рода војске са својим заставама и музиком за одавање почести током водоосвећења. Током церемоније крунисања краља Петра, у пратњи краља Петра од Краљевског двора према Саборној цркви изасланици пукова носили су своје заставе.

Застава са којом је српска војска ушла у балканске и Први светски рат била је српска тробојка са иконом Светог Андреја Првозваног (и на пешадијским и на коњичким заставама) и државним грбом са друге стране.⁵⁴ Натпис „За краља и Отачаство” стајао је и изнад иконе и изнад грба, док је лево од иконе био натпис „Св. Апостол Андреја”, а десно „Првозвани”. Као светиње и симболи војничке части и ратне славе, заставама су додељивана највиша одличја и признања и биле су носиоци колективних признања која су добијале јединице српске војске. У знак краљевског признања за исказану храброст у ратовима 1912-1913. године, краљ Петар је 6. јуна 1913. године одликовао *Златном медаљом за храброст* заставе четрнаест пешадијских и коњичких пукова првог и другог позива народне војске.⁵⁵ У складу са значајем заставе, војник није смео да остави и осрамоти заставу, о чему сликовито говори догађај спасавања заставе 13. пука „Хајдук Вељко” током изгубљене битке на Чеврнтији 6. септембра 1914. године, када су санитарски капетан Миливоје Петровић и редов Јаков Нелих под непријатељском ватром кренули да препливају Саву како би заставу пренели на други обалу.⁵⁶ Редов Нелих се том приликом утопио, док је капетан Петровић спасио заставу и за овај подвиг одликован Карађорђевог звездом 4. реда са мачевима.

Привремена љавила службе из 1925. године дефинисала су заставу као највећу војничку светињу у којој су оличени краљ и отаџбина и која је представљала симбол војничке части. Са становишта неговања војничких традиција, наводимо да члан 60, *Привремених љавила службе* гласи: „Војничке заставе опомињу и указују на славне борбе, на победе и поразе из прошлости нашег народа, пуне незапамћених радости и болова, али на крају увенчане славом“. *Уредбом о застави* наше војске донетом 18. октобра 1920. године, замењена је *Уредба о застави* од 30. новембра 1906. године.⁵⁷ Заставу су добили пешадијски и коњички пук Краљеве гарде, пешадијски и коњички пукови у оперативној и резервној војсци и команда жандармерије. Поред уобичајених делова које је застава имала и у српској војсци (копље, бечут, „јабука“, шиљак), изглед заставе (платна) и траке на застави, био је у складу са симболима нове државе. Застава и трака биле су у бојама државне тробојке – плаво, бело, црвено. Са обе стране платна налазио се симбол двоглавог орла и исписаним речима „За краља и отачаство“

⁵⁴ Драгана Самарџић, *Војне заставе Срба до 1918*, Београд, 1983, 111-116.

⁵⁵ *Службени војни лист*, 1913, 213-214.

⁵⁶ Милић Ј. Милићевић, *На њојрешној обали. Пораз љруија Тимочке дивизије у бици код Чеврнтије (на Лејетиу) 6. септембра 1914. године*, Београд, 2015, 85-88.

⁵⁷ *Службени војни лист*, 1920, 2080-2084.

и „С вером у Бога“. Блазонирањем хералдичких симбола учачамо да је у односу на српску војничку заставу задржан симбол двоглавог сребрног (белог) орла и симбол сребрних кринова смештених на црвеном пољу, док је промењен изглед штита на грудима орла који је на новим заставама био у облику паралелограма са срцастим завршетком на доњој страни и подељен у три поља у којима су представљени национални симболи – српски (бели крст са оцилима), хрватски (црвено-бела поља) и словеначки (бела звезда и бели полумесец). Натписи су са једне стране платна били исписани ћириличним, а са друге стране, латиничним писмом. На траци је са обе стране био исписан краљев монограм унутар венца, а поред њега налазио се назив јединице, са једне стране траке исписан ћирилицом, а са друге стране латиницом.

На значај заставе за војску надовезује се и њена улога приликом полагања војничке заклетве. *Правилима службе* било је одређено да се на месту које је одређено за полагање заклетве донесу заставе свих пукова чији се регрути заклињу. Православци су заклетву полагали пред освешеном заставом, а уколико јединица није имала своју заставу, заклињали су се на застави јединице из истог гарнизона коју одреди командант места. Припадници српске војске других вероисповести нису полагали заклетву испред освешене заставе, већ на знамењима своје религије – муслимани на Кур'ану, а регрути јеврејске вероисповести на Талмуду.⁵⁸ Они су заклетву полагали одвојено, свако по прописима своје религије. Још од времена Првог српског устанка војничка заклетва је војника обавезивала на одбрану државе, а уједно је имала и религиозни карактер.⁵⁹ Такво схватање заклетве задржано је и у војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Војничка заклетва представљала је свечано обећање дато у име Божије као најузвишенија и најсвечанија обавеза да ће војник своју дужност испунити без обзира на жртву коју треба да поднесе, као и да ће бити послушан, веран и одан своме краљу и својим старешинама.⁶⁰ Министар војни и морнарице наредио је 6. марта 1919. године да положи заклетву официри, војни чиновници, подофицири, каплари и редови који до тада нису положили заклетву „краљу Србије Петру I“.⁶¹ Војничка заклетва према *Закону о успројсџиву војске* од 1923. обухватала је, поред официра и војника српске војске и све официре који су раније били у аустроугарској војсци и примљени у нову војску, односно, како је напоменуто, и резервне официре те војске, а заклетва се полагала на верност краљу и отаџбини.

⁵⁸ Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом свејском рајћу*, Београд: Медија центар „Одбрана“, 2016, 190, 191.

⁵⁹ Радомир Ј. Поповић, „Војничка заклетва у Србији у XIX и почетком XX века. Правни оквир“, *Војноисторијски гласник*, 1, 2011, 33.

⁶⁰ *Привремена правила службе*, I и II део, Београд: Штампарска радионица Министарства војске и морнарице, 1925. Чланови 55 до 58.

⁶¹ Војни архив, ПЗ, 224, 1, 4/2.

За војничку традицију важан је визуелни идентитет војске. У Краљевини Србији и Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца краљ је био врховни командант војске. Визуализација краља као команданта војске била је присутна на одећи војске, као и у војним објектима. Старешине су на капама носиле кокарде са монограмом краља. Карактеристичан је случај да је након промене династије у мају 1903. и доласком краља Петра Карађорђевића, на основу службеног прописа од дана преврата пуних шест дана ношена је кокарда без краљевог монограма, а затим је наређењем министра војног од 3. јуна уведено ношење монограма „П I“.⁶² Развој униформе у српској војсци везан је за намере кнеза Милоша да након Другог српског устанка организује војску, а даљим развојем српска униформа била је под утицајем руске и аустроугарске униформе.⁶³ Године 1908. уведена је униформа коју је српска војска носила током балканских и Првог светског рата.⁶⁴ Свакако најпознатији војни, а уједно и народни симбол јесте капа шајкаче. Она је у српску војску уведена током ратова 1876–1878. и убрзо је постала део националне традиције. У војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца униформа и начин њеног ношења често су мењани.⁶⁵ Наређењем Министарства војног од 7. маја 1919. регрути су требали бити прикупљени у окружним командама између 28. и 31. маја и са собом су требали да понесу шајкаче.⁶⁶

*

Као што смо већ указали у овом раду, војска је неодвојиви део друштва и војна традиција је део народне традиције. То је посебно случај у српском друштву где војска заузима посебно место и где постоји прожимање војних и народних традиција. То се пре свега огледа у употреби одређених војних одевних предмета и широкој популарности војне музике у српском друштву. Једна од карактеристика војске Краљевине Србије била је и та да она није била резервисана за аристократију, као што је то случај у многим другим војскама, већ је српска војска настајала из народа и старешински кадар је потицао из различитих друштвених слојева. У случају војске Кнежевине и Краљевине Србије, традицију треба проучавати у контексту промена, односно, напретка, у српском друштву. Кроз развој организације и формације, српска војска је израсла у институцију која је формирала и неговала своју традицију засновану на националним симболима и особеном ратничком

⁶² *Службени војни лист*, 1903, 442, 463.

⁶³ Павле Васић, *Униформе српске војске 1808–1918. Тексти, цртеж и акварели*, Београд: Просвета, 1980.

⁶⁴ Павле Васић, *Униформе српске војске 1808–1918. Тексти, цртеж и акварели*, Београд: Просвета, 1980, 75.

⁶⁵ Миљан Милкић, „Униформа војних свештеника у српској и југословенској војсци (1839–1941)“, *Војноисторијски гласник*, 2/2009, 11.

⁶⁶ Војни архив, ПЗ, 172, 9, 8/44.

искуству. Идентитет војске Краљевине Србије посебно је учвршћен током периода ратова од 1912. до 1918. године. Основу српског војничког идентитета чинила је национална и верска традиција. Након Првог светског рата и нестанка српске државе промењена је национална и верска структура у новоформираној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, што је неминовно довело до промене идентитета и традиција које су неговане у војсци. Посматрано из данашњег угла, можемо констатовати да су током последњих 100 година различите друштвене и политичке структуре настојале да утичу на промену традиције и уведу своје ставове. Иако то није било типично за 1918. годину, колико за период након Другог светског рата, кроз неколико анализа и конкретних примера можемо закључити да су друштвене и политичке промене настале формирањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца утицале на промену војничке традиције и самим тим на понашање војника. Овде долазимо и до теме о нестанку српске државе након Првог светског рата, а то је био и процес током кога је услед политичких, етничких, религијских и друштвених промена дошло до формирања нове војске. Карактеристика те нове војске није само промена у формацији, организацији или борбеној техници, већ и промена у традицији и традиционалним вредностима које је требало неговати, пре свега у циљу одржавања кохезије војске и војничког, односно, борбеног морала. Неговање традиција у војсци је важно за понашање војника и за развијање борбеног морала. Један од циљева реорганизације српске војске на Крфу 1916. године био је и подизање морала, а на основу сачуваних упутстава, такав ефекат код српских војника требало је постићи управо кроз подсећање на славна дела њихових предака. Нормативни прописи усвојени у годинама након формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца ишли су за тим да вишенационална војска добије нови идентитет уз уважавање различитости које су постојале између конститутивних народа. На основу доступних извора и литературе можемо закључити да неговање традиције у војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије није имало позитивног ефекта и да је, заједно са другим факторима, такав однос према традицији лоше утицао на борбену готовост. Војска је делила судбину државе, да би у коначном исходу, током Априлског рата 1941. године, таква војска доживела да буде не само поражена, већ да се распадне сама од себе.

Miljan Milkić

SERBIAN MILITARY TRADITION AND FORMING OF THE ARMY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1918

S u m m a r y

Army is an inseparable part of the society, military tradition is part of the folk tradition, and army, as a big system, also represents an integral part of national identity. This is especially noticeable in Serbian society in which the army holds special place and in which there is an interlacing of military and folk traditions, which is foremost reflected in obeying Orthodox customs such as celebrating regimental Slava, ceremonies of flag sanctification and taking an oath. Although the identity of the Serbian army was especially affirmed during the wars from 1912 till 1918, after the war, materialization of one of the Serbian government's war goals was forming of joint South Slav state on December 1, 1918. Multiethnic and multiconfessional army was formed which had former members of Serbian, Montenegrin, Russian, Albanian and Austria-Hungarian armies in it, which led to changes in nurturing and development of military tradition. Basis of Serbian military identity was ethnic and religious tradition. After the World War I and disappearance of Serbian state, ethnic and religious structure in the newly-formed Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was changed, which inevitably led to change of identity and traditions which were nurtured in the army. Social and political changes which occurred due to forming of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes caused the change of military tradition, and, consequently, of behavior of soldiers. The new army was not characterized only by changes in formation, organization or combat equipment, but also by changes in tradition and traditional values which were supposed to be nurtured, primarily because of maintaining cohesion of the army and its military, i.e. fighting morale. Numerous ethnic and religious problems which were deteriorating combat readiness of the Army of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia contributed, along with other factors, that this army does not only get defeated during the April war, but that it disintegrates by itself.

